

**ЦІННОСТІ ДОБРА І ЗЛА
В УМОВАХ БОРОТЬБИ ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМ
(НА ОСНОВІ ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВІВ ПРО ПОДІЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 40-60-Х РР. ХХ СТ.)**

Марина Демедюк,

*кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу
фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Висвітлено трансформацію ключових цінностей індивіда в епоху тоталітаризму. Зазначено, що в умовах війни магістральними залишаються базові людські вартості, центральними серед яких виступають дуалістичні поняття «добро/зло».

Ключові слова: цінності, аксіологія, добро і зло, фольклорний наратив.

The transformation of key values of the individual in the era of totalitarianism is covered. It is noted that in the conditions of war, basic human values, among which dualistic concepts of «good / evil» are central.

Keywords: values, axiology, good and evil, folklore narrative.

Аксіологічні орієнтири етносу різняться залежно від історичної епохи, середовища, однак є основою людської діяльності, а також суспільних відносин. Вивчення морально-етичних цінностей українства дає можливість глибокого пізнання етнопсихологічних підвалів національного світосприйняття. Оскільки фольклорний текст є репрезентацією людської мови, світосприймання народу, то актуальним постає філософського-етичний аналіз уснословесного масиву з використанням так званого ціннісного підходу. Питання аксіологічних критеріїв у тоталітарну епоху було ключовою проблемою філолофського розуміння людини у роботах М. Шелера, М. Гартмана, Ф. Клакхона та Ф. Стродбека. До осмислення цінностей у традиції українців зверталися Я. Гарасим, О.Івановська, Н.Годзь, Л. Халюк та ін. Вказана методика передбачає, на думку Г. Разумцевої, звертання до етичних домінант народної моральної культури [5, с. 6]. Актуальним постає дослідження усних наративів про трагічні події в історії етносу, оскільки, як зазначає Л. Халюк, «через дослідження механізмів продукування та подальшої трансляції соціально значимої інформації в середовищі певних колективів відкривається можливість вивчення крізь призму суб'єктивного досвіду респондента» [9, с. 122].

Через неможливість охопити в межах статті усіх базових цінностей зупинюся на кількох, які видаються магістральними для наративів досліджуваної тематики. Це ідеї добра/зла, які, на думку, О. Стасевської, «на рівні суспільства, соціальної групи, окремої особистості виконують роль «архітектора» соціокультурного простору, оскільки мають об'єктивний характер, хоча в основі своїй є суб'єктивними» [7, с. 115].

У народній прозі Волині про події Другої світової війни зафіксовані не лише відлуння трагічних історичних подій, відчайдушною боротьби українців за свою землю, свободу і життя, але й основні ціннісні характеристики індивіда, які формують його обличчя і окреслюють приналежність до етносоціальної спільноти.

У фольклорних оповідях про Другу світову війну вагому роль оповідачі надають реалізації загальнолюдських цінностей добра і зла. Терміном «добро» в етиці позначають тільки навмисні вільні дії людини, тобто вчинки. Добро як вияв духовної цілісності особистості має в наративі морально-етичний та естетичний аспекти. Як і в пісенному фольклорі, у прозі це швидше єдність із хорошим і прекрасного, так звана калокагатія. Влучною є думка М. Савчина: «Визначеність позиції особистості у сфері добра і зла та діяння на творення до-

бра і боротьба зі злом ще одна складова духовної ідентичності» 6, с. 115]. У спогадах-нарративах про події 40-60-х років на Волинському Поліссі простежується тенденція до намагання героїв творити добрі справи навіть в умовах війни і загрози життю. Так, сільський староста творить добро, вдало маневруючи між допомогою повстанцям та лояльністю до німецької окупаційної влади: «Але він настільки добрий був, що Козлиничі спалили, а чириз діда ні спалили Храськ»². Жінка, в якій два брати в лісі, носить їсти повстанцям, хоча й ризикує власним життям: «Ди й я в же їду, даю знати їм, даю вичерати. Чайкою пириїжджаю до їх. Кажу, хлопці ні їдьте, бо облава ходит у Чорторійську. То ше я і рано возила їм їсти і ввечери, а на третій день, то вони пошли у ліс далеко»³. Наскрізним мотивом при зображенні повстанця є його турбота про сім'ю, побратимів, односельчан чи людей загалом, незалежно від їхньої етнічної маркованості. Так, місцевий провідник УПА з Чорторійська Ярослав в нарративах постає протагоністом і ідеалом військового ватажка не лише з огляду на героїчну загибель у криївці, оточеній енкаведистами, а насамперед через те, що рятував мешканців села від розстрілу німцями, перешкоджав вивезенню молоді до Німеччини: «Він скіко людей освободи, так захищав Чорторійськ, шо ну»⁴. Ключовим при змалюванні повстанця постають епітети на означення його розуму та доброти: «Мати моя казала, крепко була розумна людина і добра людина. Той Ярослав»⁵.

Співчуття однак заслуговують не лише свої, а навіть етнічно чужі. Продуктивними є мотиви про намагання селян хоч чимось допомогти євреєм, зігнаним в гето і приреченим на голодну смерть: «То ше як в гетто сиділи, то мати міні давала, то ше я носила їсти жидам. Мати наготовила, бо ж їх диржали там голодними»⁶. Добросусідські стосунки з поляками актуалізуються в переказах про спроби допомогти, заховати польські сім'ї навіть від своїх: «А як уже їх мали виганяти чи бити, то в нас в клауни дві ночі ночували. То полягають на зимлі, а батько так позаставляє снопами, щоб і ні знати, шо там є люди»⁷. Так, чимало нарративів стосується теми порятунку єврейських та польських дітей, жертв масових каральних акцій німців чи повстанців відповідно.

У текстах виразно відчутна спроба оповідачів відшукувати добро навіть у діях ворожих солдатів. Звідси популярність мотиву, коли німецький офіцер пригощає дітей цукерками, ділиться продуктами із окупованими селянами («То мати ше пам'ятала, приходят ввечери, то ше нам канфети давали, шоколад»⁸). Бажання вбивати на переконання оповідачів суперечить людській природі. Цілком закономірним стала поява мотиву заміни безпосереднього вбивства солдатами полонених на можливість вчинити правильно і дати змогу приреченому самому обрати свою долю. Так, солдати-мадари повідомляють чоловікам із Чорторійська: «Я буду зара стріляти вверх, а ви біжіть в річку. В село не

² Андрусик Володимир Тимофійович, 1963 р.н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта – 10 класів. Працює на РАЕС. Записала М. Демедюк, 9.08.2018. Особистий архів автора.

³ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р.н., нар. в с. Старий Чорторійськ Коаківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

⁴ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р.н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

⁵ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р.н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

⁶ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р.н., нар. в с. Старий Чорторійськ Маневицького р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

⁷ Зап. М. Демедюк від Гринюк Антоніни Гордіївни, 1934 р.н., нар. в с. Старосілля Коаківського р-ну (нині Маневицького р-ну) Волинської обл. Освіта – 1 клас польської школи. 22.07.2018. Особистий архів автора.

⁸ Зап. М. Демедюк від Андрусика Володимира Тимофійовича, 1963 р.н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта – 10 класів. Працює на РАЕС. 9.08.2018. Особистий архів автора.

біжить, вас там все рівно застрілять. А біжіть в річку, якщо хто перепливе»⁹. Суголошим є також мотив, коли німецькі солдати регулярної армії попереджають селян про прихід каральних загонів СС: «Ми йдемо, а ми вбивати людей не будемо, а позад нас будуть таки, що будуть убивати людей»¹⁰.

Спрямованість на добро чи зло є центральним мотивом протиставлення повстанців і саветських партизанів. Перші зображені своїми, рідними хлопцями, а тому просять допомоги і отримують її: «Уночі приходили, їсти брали, просили людей»¹¹, «То поприходят і просят їсти»¹²; другі – чужі, а тому грабують, забирають силою: «Руска партизанка тоже як ішла в сило, то начали все забирати»¹³, «Чужих хто ж їх кормитиме. Прийде ди й хліб забрали, сало забрали ди й кормит»¹⁴. Протиставлення добро/зло в поданих текстах втілено синонімічно парі просили/забирали. Часто оповідачі підкреслюють, що допомога повстанцям була виключно добровільною справою чи швидше обов'язком селян, звідси і пояла сталої конструкції «дали їм їсти», що переходить від наративу до наративу: «дали їм їсти всьо»¹⁵, «Їсти мати й дала їм»¹⁶.

Таким чином, на перше місце в наративах Волинського Полісся виходять загальнолюдські цінності добра і зла. Прагнення робити добро і бачити позитивне навіть у ворогові є продуктивним мотивом народних оповідань і переказів. Незаперечної ваги надається також цінності людського життя, яка тлумачиться безвідносно до віку, статі чи етнічної належності.

Література

1. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів: НВФ «Українські технології», 2010. 376 с.
2. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. Вісник НАДУ при Президентові України (Серія «Державне управління»). 2016. № 4. С. 20—30.
3. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підруч. для студ. фольклорист. та філол. спец. вищ. навч. закл. К.: Експрес-Поліграф, 2012. 335 с.
4. Мушкетик Л. Вищі софійні цінності та діалектика добра і зла в уснословесному тексті. Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 94—95.
5. Разумцева Г. І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект. Автореф. дис... канд. філософ. Наук. К.: 2004.
6. Савчин М. Духовна ідентичність як визначальна характеристика досконалої особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія

⁹ Зап. М. Демедюк від Кльока Святослава Васильовича, 1956 р.н., нар. в с. Новосілки Маневицького р-ну Волинської обл. Проживає в с. Старий Чарторийськ. Освіта – середня-технічна. 14.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁰ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р.н., нар. в с. Старий Чарторийськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

¹¹ Зап. Демедюк М.В. від Водько Євдокії Гордіївна, 1932 р.н., нар. в с. Хряськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. Освіта – 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

¹² Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р.н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹³ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р.н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁴ Зап. Демедюк М.В. від Водько Євдокії Гордіївна, 1932 р.н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта – 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁵ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р.н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁶ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р.н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 112-118. Режим доступу до статті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_29

7. Стасевська О. Е. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості. Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 3, 2017. С. 113—122.

8. Халюк Л. Усні наративи як фольклорне джерело з історії українського населення Польщі в 1947 році. Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 122—124.

9. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. К., 2013. 216 с.

10. Швейцер А. Культура и этика. Режим доступу: https://royallib.com/read/shveytser_albert/kultura_i_etika.html#0

УДК 811.161.2'38

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ 60 – 70-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна Демкова,

викладач кафедри мовної підготовки 1

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті висвітлено особливості дискурсивної реалізації категорії заперечення в текстах української закордонної публіцистики. Виявлено й схарактеризовано залежність використання мовних засобів заперечення від тематичної специфіки тексту політичної публіцистики.

Ключові слова: публіцистика, публіцистичний текст, енкратична мова, семантика, заперечення, образ.

The article highlights the features of the discursive implementation of the category of negation in the texts of Ukrainian foreign journalism. The dependence of the use of linguistic means of objection on the thematic specificity of the text of political journalism is revealed and characterized.

Keywords: journalism, journalistic text, enkratic language, semantics, negation, image.

Публіцистичні тексти 60-70-их років минулого століття становлять предметну сторінку українського закордонного публіцистичного дискурсу, що потребує повного й всебічного аналізу. В умовах совєцького режиму, тотального переслідування іншодумців, запровадження цензури друкованого слова, відсутності свободи політичного самовираження та поневолення думки актуальні питання національного, суспільно-політичного, економічного та культурного життя «радянської» України знайшли своє висвітлення на сторінках української закордонної публіцистики. Комунікативно-публіцистичний дискурс тогочасних українських закордонних видань, зокрема «Сучасність», «Визвольний шлях», «Український самостійник», «Листи до Приятелів», альманах «Гомін України», військово-політичний журнал «Штурм», формували тексти «материкових дисидентів» та емігрантів, які уважно слідкували за життям «радянської» України й болісно реагували на суспільні процеси, що відбувалися протягом десятиліть національного та соціального поневолення.

Хрущовська «відлига» цілком закономірно виявилася явищем незавершеним, швидкоплинним й болісним для національного життя за своїми після відлигів-